

Ана ЈАЊУШЕВИЋ*

ДИЈАЛЕКАТСКО И НОРМАТИВНО У ЈЕЗИКУ ПИСАЦА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

(ПРОБЛЕМ СУПСТИТУЦИЈЕ СТАРОГ ВОКАЛА ЈАТ)

0. Употребу континуаната старог вокала јат пратили смо у језику црногорских писаца који су стварали крајем 19. и током 20. вијека, а циљ овог истраживања јесте испитивање заступљености нормативних рјешења, с једне, и дијалекатских утицаја, с друге стране. Сакупили смо обиље грађе, а за ову прилику, након треће селекције, определијели смо се да прикажемо стање у вези са супституцијом јата иза ликвиде *p*, и то у префиксу *prǃ-* и у секвенци *p* + кратко *ǃ*. Јатовске замјене у овим позицијама подробно су описане у монографијама о црногорско-херцеговачким говорима, као и у појединим радовима из области дијалектологије, али се, када је у питању писана ријеч, до сада о рефлексима кратког јата иза *p* и у префиксу *prǃ-*, закључивало, углавном, без ослонца на корпус. У раду ћемо презентовати грађу и коментаре у вези са њом, а вршићемо и поређења са црногорско-херцеговачким говорима, са Вуковим језиком и језиком старијих црногорских писаца (Петра Првог, Његоша, Марка Миљанова и С. М. Љубише), као и са стандардом савременог српског језика, без намјере да коментаришемо ваљаност његових нормативних рјешења везаних за ијекавски изговор.

Грађа је ексцерпирана из зборника црногорске приповједачке прозе од Његоша до 1918. – *Извиријеч* [у даљем тексту: *Извиријеч*]¹, из збир-

* Асистент на Факултету Драмских умјетности, Цетиње

¹ *Извиријеч (црногорска приповједачка проза од Његоша до 1918)*, прир. Ч. Вуковић, Графички завод Титоград, 1973, 7–281.

ки приповједака *На камену* Николе Лопичића [Лопичић]² и *Први снјег* Михаила Лалића [Лалић ПС]³, из романа *Свадба* истог писца [Лалић С]⁴, као и из романа *Невидбог* Риста Ратковића [Ратковић]⁵, *Мртво Дубоко* Чеда Вуковића [Вуковић]⁶, *Залого* Владимира Мијушковића [Мијушковић]⁷, *Црна Гора* Милована Ђиласа [Ђилас]⁸ и *Колијевка* Жарка Команина [Команин]⁹. Прегледавши цјелокупан сакупљени материјал, и упоредивши рефлексе јата у различитим позицијама, дошли смо до закључка да су лекторске интервенције, када је у питању дистрибуција рефлекса јата, минималне. На такав закључак упућује нас неуједначеност и нерегуларност у погледу рефлекса јата, какве срећемо у скоро свим дјелима, а овдје ћемо, илустрације ради, навести само неке. На примјер, Лалић скоро искључиво користи дијалекатски облик *љеш* умјесто књижевног *леш*; у језику истог писца пронађени су са великим бројем потврда ненормативни облици *сиједа*, *посиједаше*, *засиједање*, регистровани још код Ратковића и Лопичића; двојица посљедњих писаца користе и облик *обије*, што би свакако прецизан лектор морао кориговати. Ђиласов роман *Црна Гора* савим је измакао лекторској контроли када је у питању ијекавски стандард, а приређивач Василије Калезић напомиње да је 'аутор извршио ијекавизацију текста', који је у претходном издању био штампан екавицом. Команин у роману *Колијевка* користи извјесне псеудоијекавизме у стилске сврхе, а иначе коректну употребу јатовских супституената нарушава појава е-рефлекса иза сонанта *л* у ријечима *следећи*, *последњи* и сл.

1. Префикс *прѣ-*. — У зависности од дужине вокала *ѣ*, ријечи изведене префиксом *прѣ-* у српском језику могу имати двосложан (обично код именица и придјева) или једносложан рефлекс (обично код глагола). Колебања у употреби једног или другог рефлекса најчешће су присутна у именичким лексемама. Правопис из 1960. код неких именица прописује искључиво двосложни рефлекс (*пријебој*, *пријевор*, *пријеклад*, *пријекор*, *пријенек*, *пријесад*, *пријесјек*, *пријесто* и сл.), код других допушта мо-

² Никола Лопичић: *На камену (приповијетке)*, Народна књига, Цетиње, 1953, 29–450.

³ Mihailo Lalić: *Prvi snijeg*, Nolit–Pobjeda, Beograd–Podgorica, 1979, 11–450.

⁴ Mihailo Lalić: *Svadba*, Biblioteka Vijesti, Podgorica, 2004, 5–190.

⁵ Ристо Ратковић: *Невидбог*, Пегаз, Бијело Поље, 2003, 7–175.

⁶ Čedo Vuković: *Mrtvo Duboko*, Svjetlost, Sarajevo, 1963, 7–118.

⁷ Владимир Мијушковић: *Залого и приповијетке*, Никшић, 1988, 19–154.

⁸ Милован Ђилас: *Црна Гора*, Обод, Цетиње, 1994, 5–333.

⁹ Жарко Команин: *Колијевка*, Обод, Цетиње, 1994, 1–200.

гућност употребе оба рефлекса (*пријенос/пренос, пријевоз/превоз, пријелаз/прелаз, пријевара/превара, пријевод/превод, приједлог/предлог, пријевој/превој, пријеглас/преглас* и сл.), а код трећих је допуштен само једносложни (*преглед, презир, пресјек, прекид, препрека, преврат, председник*) [Правопис 1960: 28]. Новија верзија Правописа Матице српске нормативни статус даје и екавским¹⁰ ликовима (поред ијекавских) и то код оних именица које стоје у вези са глаголом изведеним истим префиксом, док се искључиво двосложни рефлекс прописује само за „неке народне ријечи” [Правопис 2003: 93–94].

У црногорским народним говорима, према истраживању М. Јовановића, у изведеницама с префиксом *прѣ-* ликови са једносложним рефлексом на путу су да потпуно истисну из употребе двосложне. Двосложни рефлекс се досљедно чува једино у говору старијих и у ријечима из домаћег живота [Јовановић 2005^в: 87–88].

Тенденција потискивања двосложног рефлекса вокала *ѣ* у префиксалним изведеницама са *прѣ-* у корист једносложног присутна је и у језику црногорских писаца¹¹, али и у језику црногорске дневне штампе.

1.1. Од именица у којима се досљедно чува двосложни рефлекс у нашој грађи регистроване су само лексеме *пријеplet* и *пријеклад* којима се означавају предмети везани за сеоски живот:

(1) запиштала би вода кроз *пријеplet* од опанака [Р. Перовић, Извиријеч: 258]; ова се грдна клетва на мене и на мој *пријеклад* ево раствори [Врчевић, Извиријеч: 47]; Не кујете их на *пријеклад* [Јововић, Извиријеч: 113]; Код огња је забодено камење које се зове *пријеклад* [Команин: 147]; простирач ми је пустиња, узглавље камени *пријеклад* [Мијушковић: 39]; Спасоје се наслонио на *пријеклад* [Исто: 65].

¹⁰ Одредницу екавски користимо у значењу ‘е-рефлекс’, при чему се има у виду рефлекс који се самостално, под утицајем фонолошких или аналошких процеса, развио на ијекавском говорном подручју. Исто важи и за одредницу јекавски: јекавски рефлекас = је-рефлекс.

¹¹ Монографије о језику старијих црногорских писаца Петра Првог [Остојић 1976: 86–87] и Марка Миљанова [Биговић: 51–52] свједоче о паралелној употреби двосложног и једносложног рефлекса у префиксалним изведеницама са *прѣ-*, при чему је у глаголским изведеницама вокал *ї* најчешће супституисан вокалом *е* (са изузетком глагола *пријећи/прећи*), слично је и са придјевима, док је код именица нешто чешћа супституција секвенцом *-ије-*. Колебљивост између једносложне и двосложне замјене вокала *ѣ* у префиксу *прѣ-* регистрована је и у Причањима Вука Дојчевића С. М. Љубише, уз напомену да су ликови са *-е-* све чешћи [Јовановић 2005б: 86].

1.2. Паралелну употребу двосложног и једносложног рефлекса забиљежили смо у ријечима *пријекор* / *прекор* и *пријесто* / *престо*, одн. *пријестоница* / *престоница*, иако је Правописом из 1960. била прописана искључиво двосложна замјена јата у овим ријечима. Примјери:

(2) од његова *пријекора* презаху [Јовићевић, Извиријеч: 197]; Тај дружевски *пријекор* учини на њих силан утисак [Исто: 197]; говорила му је мајка с *пријекором* [Лопичић: 302]; рече старац с *пријекором* у гласу [Лалић ПС: 115]; упита гласом у којем је било и бриге и *пријекора* [Исто: 145]; с призвуком благог *пријекора* пита Петра [Исто: 169]; каже дијете танким гласом (...) пуним *пријекора* [Исто: 273]; узвикују *пријекоре* [Исто: 307]; не умије да одреди је ли то питање *пријекор* или пријетња [Лалић С: 110]; овакав *пријекор* не може остати без утицаја [Исто: 117]; заврши шалом у којој је било и неке врсте *пријекора* [Исто: 157]; Једва их старији *пријекорима* зауздаваху [Ратковић: 9]; упита га сестра веселим *пријекором* [Исто: 143]; нијесам начисто је ли у њима било више *пријекора* или беспомоћи [Вуковић: 50]; падају ми на прса као *пријекор* [Исто: 69]; Очекивао сам *пријекор* [Исто: 77]; каже с благим *пријекором* [Ћилас: 91]; Благота је примио и као неизречени *пријекор* и позив [Исто: 296];

Шуше и *прекори* нијесу важни [Ћилас: 193]; И једно и друго су прогутали објашњења и *прекор* [Мијушковић: 50]; мисли да је то *прекор* [Исто: 87]; Први *прекор*... Послали су жене [Исто: 129]; Досјети се да упуту *прекор* граду [Исто: 135]; У очима му слеђено изненађење, *прекор*, пркос [Исто: 137]; страшни *прекор* наших предака [Дан, 4. IV 2007: XII].

У корпусу којим располажемо лик *пријекор* (регистрован 18 пута) има превласт над ликом *прекор* (са 7 примјера). Двосложни облик досљедно користе М. Лалић, Р. Ратковић, Ч. Вуковић, а од старијих писаца А. Јовићевић. Такав облик својствен је и дијалекатској бази из које су потекли ови писци [Стевановић 1935: 22]. Код Милована Ћиласа регистровано је колебање између *-ије-* и *е-*рефлекса (*ије-*рефлекс 2 пута, *е-*рефлекс једном), док Владимир Мијушковић користи искључиво облик *прекор*. Сличну ситуацију биљежимо и код придјева, односно прилога изведених од ове именице:

(3) *пријекорно* гледа оца [Лалић ПС: 118]; *пријекорно* и љутито викну [Лалић С: 90];

Сердаров поглед – тврд и уморан као увијек, али зачудо *прекоран* и благ [Ћилас: 32]; *Прекорно* је погледа [Мијушковић: 93].

Нешто је другачија репартиција рефлекса вокала *ѣ* у именицама *пријесто* / *престо* и *пријестоница* / *престоница*:

(4) одједри кнез Павле галијом пут *пријестонице* [Цар, Извиријеч: 92]; У организацији *пријестонице* Цетиње (...) сјутра ће се (...) одржати такмичење у караокама [*Побједа*, 30. III 2007: 9]; сад се тријумфално враћа свом *пријестолу* [Исто: 17];

прекрасни направљени *престол* од слонове кости [Његош, Извиријеч: 22]; *престол* на којему сједи једна жена [Исто: 23]; Мој је *престол* изагнат са земље [Исто: 22]; дуждево *престоље* од слонове кости [Љубиша, Извиријеч: 40]; са *престоља* поче говорити [Исто: 40]; Кад сад дође који странац у *престоницу* [Јовићевић, Извиријеч: 175]; *престоница* гдје остаје / Црнојевих потомака [Краљ Никола: *Изабрана дјела*, Обод, Цетиње, 1997: 673]; Његово мјесто у америчкој *престоници* [*Побједа*, 30. III 2007: 11]; бомбардујући војну базу у близини *престонице* Коломба [Дан, 4. IV 2007: XI]; Потреси су се осјетили и у индијској *престоници* [Дан, 4. IV 2007: XI].

Евидентно је да је лик са једносложним рефлексом знатно чешћи, чак и у језику старијих писаца¹² (са изузетком Марка Цара), а регистрован је и у језику дневне штампе, и то у листу *Дан* као једини, а у *Побједи* као конкурентан облик.¹³

1.3. Поред уобичајених и далеко бројнијих ликова с једносложном замјеном јата у лексемама *превара*, *прелаз* и *предлог*, које је и Правопис из 1960. верификовао као регуларне, забиљежили смо и облике са двосложном замјеном јата:

(5) Свакоје зло под капом небеском од вас је потекло: лаж, *пријевара* [Ф. Ковачевић, Извиријеч: 82]; Неког ухвате на *пријевару* [Лалић ПС: 28]; Аница рече да је то *пријевара* [Исто: 283]; Вучић одговори да о *пријевари* нема говора [Исто: 283];

дигну драчу с *пријелаза* [Трипковић, Извиријеч: 238]; упути се *пријелазу* [Исто: 240];

Печић обнови *приједлог* за излазак [Лалић ПС: 184].

Облик *пријевара* регистрован је у четири случаја, од којих је један из језика старијег писца Филипа Ковачевића, док су три пронађена у приповијеткама М. Лалића, који иначе у истом дјелу користи и обичнији лик са *e*-рефлексом (исп.: гурам друге из *преваре* у *превару* [Лалић ПС: 147]). Двосложни као једини лик ове лексеме регистрован је у Црмници [Милетић: 245], док се у Ускоцима [Станић: 70] и говорима сјеверне

¹² Облик *престо* је одлика и језика Марка Миљанова [Биговић: 52].

¹³ Интересантно је да се у листу *Побједа* уз град Цетиње веже облик *пријестоница*, а само двије стране иза тога стоји: америчка *престоница*.

Црне Горе [Бојовић: 216] употребљава паралелно са ликом *превара*. Облик *пријевара* Ј. Вуковић сматра застарјелим, и даје предност чешћем и обичнијем лику *превара* [Вуковић 1949: 79]. У језику Петра Првог [Остојић 1976: 87] у овој лексеми супституент јата је *-ије-*, док се код Његоша [Вушовић 2004: 42] и С. М. Љубише [Јовановић 2005⁶: 86] лик *пријевара* користи паралелно са *превара*, а Марко Миљанов зна само за *e*-рефлекс у овој ријечи [Биговић: 52].

Ријеч *пријелаз* у наведеним примјерима има значење мјеста на коме се прелази заграђена њива, отвор на живици, а са двосложном замјеном јата у овом значењу забиљежена је и у већини црногорских говора¹⁴, у којима употреба двосложног или једносложног рефлекса у овој ријечи има дистинктивну вриједност.

Забиљежен је само један случај употребе лика *приједлог*, и то код Лалића, при чему исти писац користи и лик са *-е-* (исп.: Чудни сапутник не одговори ништа на овај *предлог* [Лалић С: 155]; још није имао свога *предлога* [Исто: 171]). У дневној штампи у употреби је досљедно лик *предлог*. Наводимо само неке од примјера:

(6) Нови *предлог* има три рјешења [*Побједа*, 30. III 2007: 2]; *Предлог* ДПС да службени језик буде црногорски поштенији је од *предлога* ПЗП [Исто: 3]; Из реалне слике стања је произашао *предлог* ПзП [*Вијести*, 2. IV 2007: 2]; Службени језик у *предлогу* је црногорски [Исто: 2]; Највише амандмана поднијето је на *Предлог* закона о водама [*Дан*, 4. IV 2007: 4]; па су се чули разни *предлози* [Исто: 6].

1.4. Именице *превој*, *преступ* и *пренос*, код којих је правописом допуштена и двосложна замјена вокала у префиксу (данас ријетка и у народним говорима¹⁵), у нашој грађи забиљежене су искључиво са *e*-рефлексом:

(7) Најзад се дочепих *превоја* [Лалић ПС: 191]; иза *превоја* се од једном диже живи зид [Ћилас: 81]; отежава промет и гоњење *преступна* [Исто: 262]; *Пренос* жита из Боке до Катунске нахије велики је терет [Мијушковић: 54]; Министар је најавио *пренос* остатака лица ексхумираних у Републици Српској [*Побједа*, 30. III 2007: 2]

1.5. Напоредна употреба двосложног и једносложног рефлекса јата дозвољена је и код глагола *пријећи*, који је данас обичнији са ликом *пре-*

¹⁴ Нпр. у источноцрногорским [Стевановић 1935: 22], у Црмници [Милетић: 38], у средњокатунско-љешанским [Пешикан: 105] и у паштровићком говору [Јовановић 2005^а: 110].

¹⁵ *Приенос* и *приеступ* забиљежено је, поред *пренос* и *преступ*, у Црмници [Милетић: 246]; исте лексеме са двосложним рефлексом јата регистровао је и Вушовић у *Дијалекту источне Херцеговине* [Вушовић 1927: 8].

ћи [Вуковић 1949: 74]. У корпусу којим располажемо, ипак, нешто је че-
шћи облик са двосложним рефлексом:

(8) Чeљад *пријеђоше* Ријеку [Миљанов, Извиријеч: 215]; откако се
Матан оженио и она сасвим *пријешла* преко деведесете [Лопичић: 66];
или што су они брђански четници а на пјешивачки терен *пријешли* [Ла-
лић ПС: 258]; А неки су *пријешли* на ону страну [Исто: 293]; Дигосмо се
ја и Качак да *пријеђемо* Бјеласицу [Исто: 301]; Мостили смо рптеницом
брда, *пријешли* на друго па на треће [Исто: 302]; *Пријешли* смо преко
моста [Исто: 307]; Како би радо *пријешао* преко ријеке [Ратковић: 70];
незаузимање тог положаја знатно је олакшало Црногорцима да *пријеђу*
у против напад [Ђилас: 76]; да се докопају висова и сруче у Мојковац и
пријеђу Тару [Исто: 96];

Копнином *пређе* до бријега [Лалић ПС: 294]; шта ли ћемо наћи кад
пређемо Бјеласицу [Исто: 308]; генерал Рајнел је ступио на чело поколе-
баних трупа и *прешао* у противнапад [Ђилас: 87]; Преко таквог чега не
може *прећи* ниједна окупациона сила [Исто: 206]; Крстиња је одлучила
да и она *пређе* у Никшић [Команин: 33]; зло је што је то *прешло* на Спа-
соја [Мијушковић: 52]; *пређоше* на питање ко ће ићи [Исто: 62]; кад сам
прешао границу, наше побратимство је престало [Исто: 97].

Двосложна замјена вокала *ѓ* посвједочена је са по једним примјером
код М. Миљанова, Н. Лопичића и Р. Ратковића, са два код М. Ђиласа, а
чак са пет код М. Лалића. Посљедња двојица паралелно користе и лик са
е-рефлексом, с тим што је примјетна превласт лика са *-ије-* код Лалића
(однос 5: 2). Досљедна употреба облика са једносложном замјеном ре-
гистрована је у језику Ж. Команина и Вл. Мијушковића. Колебљивост
између двосложног и једносложног рефлекса присутна је и у неким цр-
ногорским народним говорима¹⁶, а облик *пријеђу*, додуше као рјеђа ва-
ријанта, забиљежен је и ван граница Црне Горе¹⁷. Облике *пријеђу* и *при-
јелаз* употребљавао је и Вук Караџић [Вуковић 1949: 74]. Двосложна за-
мјена јата у глаголу о коме је ријеч одлика је и језика Петра Првог [Ос-
тојић 1976: 87], М. Миљанова [Биговић: 51–52] и С. М. Љубише [Јова-

¹⁶ Нпр. у говорима источне Херцеговине [Пецо 1964: 55] и околине Колашина [Пижурица: 70], затим у средњокатунско-љешанским говорима [Пешикан: 105] и у говору Паштровића [Јовановић 2005а: 110]. У Бјелопавлићима је забиљежен само лик са двосложном супституцијом јата [Ћупић: 27], а у Ускоцима је познат само лик *прећи* [Станић: 70].

¹⁷ Нпр. у околини Прибоја [Ђуровић: 281] и у говорима србијанског Поли-
мља [Николић: 233].

новић 2005⁶: 86], док се код Његоша [Вушовић 2004: 42] напоредо користе ликови са *-ије-* и *e-*рефлексом.

2. Позиција консонант + *p* + кратко *ǃ*. — Супституенти краког *ǃ* иза сонанта *p* у ијекавском нарјечју савременог српског језика могу бити вокал *e* или група *je*. Правопис из 1960. прописује употребу екавског рефлекса у случајевима када секвенци *pǃ* претходи сугласник, при чему се од овог правила изузимају изведенице чији се префикс завршава консонантом иза кога стоји сонант *p* (*разрјешење, разрјешивати*)¹⁸.

2.1. Ријечи у чијој основи стоји *коријен грǃх*, према правописној норми, требало би да имају екавску замјену кратког јата. И доиста, она је посвједочена у сљедећим примјерима:

(9) Није ли то *грехота*? [Јововић, Извиријеч: 119]; но ме бог не држи ништа нако за *грехоту* [Исто: 128]; од бога је *грехота* [Лопичић: 76]; учиниће ону велику *грехоту* [Исто: 96]; просто их је *грехота* држати [Исто: 391]; Зар то није *грехота*? [Вуковић: 63]; Е *грехоте* [Команин: 57]; Ноћас ми се учини да сам постао *грешник* [Вуковић: 93]; није могла избјећи *погрешку* [Ђилас: 64]; Она се слагала с њим, признавала *грешку* [Исто: 135]; те да је дакле *непогрешив* [Лалић ПС: 22]; то шапуће *непогрешива* унутрашња слутња [Исто: 199]; а у прољеће би *непогрешиво* уврбала дан да скокне до својих [Ђилас: 140]; Али макар што су те слике, као и увијек биле *непогрешиво* тачне, нијесу га узбуђивале [Исто: 149]; она друга двојица *непогрешиво* примјећују шта се с трећим збива [Исто: 156]; Шта је могао Личанин (...) да очекује друго од побједничке Аустро-Угарске и њене *непогрешиве* администрације [Исто: 252].

Међутим, насупрот ијекавској норми, па чак и насупрот стању у народним говорима, забиљежили смо и приличан број примјера са јекавском замјеном:

(10) нити се *грјешник* без исповијести може од гријеха очистити [Врчевић, Извиријеч: 45]; у питању су штампарске *грјешке* [примједба приређивача Ч. Вуковића уз приповијетку М. Цара: Извиријеч: 103]; Он је добро знао *непогрјешивим* сазнањем које се стиче властитим патњама [Ђилас: 38]; њему смрт не пада толико тешко чим може тако стрпљиво и *непогрјешиво* тим да се бави [Исто: 124]; *непогрјешива* и до ситница разрађена аустријска администрација [Исто: 176]; такве *грјешне* мисли

¹⁸ У новом правопису МС дозвољена је и напоредна употреба екавског рефлекса и у случају изведеница *разрјешивати/разређивати, разрјешавати/разрешавати* [Правопис²2003: 90].

му нијесу долазиле на ум [Исто: 160]; сјећање на *сагрјешења*, све неодређеније, све јаче блажи и осваја [Исто: 227].

У истим или сличним лексемама са основом *грѣх* у језику М. Ђиласа забиљежен је и двосложни рефлекс, нпр.:

(11) Аустријски удар није био као и обично снажан и *непогријешив* [Ђилас: 76]; због чега овај себе сматра *негријешним* [Исто: 219]; у Милошу су се појавила сјећања на *гријехове* – (...) на неку неодређену *гријешност* [Исто: 227]; тек сад се присјећа своје *гријешности* [Исто: 227].

За множинске падеже именице *гријех* норма предвиђа употребу двосложног рефлекса гласа *ѣ* – *гријехови*, за коју смо нашли потврду у 9 примјера (7 код Ђиласа, а по 1 код Лопичића и Мијушковића):

(12) И бог му прашта *гријехове* [Лопичић: 422]; захваљивали су сусједима што их огњем чисте од *гријехова* [Ђилас: 169]; у Милошу су се појавила сјећања на *гријехове* [Исто: 227]; Имао је и он *гријехова* [Исто: 227]; сјећа се тога, многих конкретних *гријехова* [Исто: 227]; А *гријехова* и немам много [Исто: 230]; У *гријехове* додуше не вјерујем [Исто: 230]; С тишином се нагло јављају сјећања на *гријехове* [Исто: 231]; *гријехове* дјетињства нијеси поправио као човјек [Мијушковић: 46].

Међутим, у нашој грађи присутна је и варијанта са екавским рефлексом кратког јата у облицима плурала, потврђена 2 пута у Лопичићевом језику, а биљежимо и једну потврду са *је*-рефлексом, и то у језику Ф. Ковачевића:

(13) има ли каквих *грехова* [Лопичић: 34]; за те његове *грехове* не знамо [Исто: 35];

све седам смртних *грјехова* [Ф. Ковачевић, Извиријеч: 83].

Вук Караџић је поред *грехота*, *грешан*, *грешка*, *грешник*, *грешница*, *погрешка* дао и облике *грјехота*, *грјешан*, *грјешка*, *грјешник*, *грјешница*, *погрјешка*, при чему је, према тумачењу М. Стевановића, управо, друге – јаковске облике претпоставио првима – екавским [Стевановић 1953: 109]. У „Главним правилима за јужно нарјечје” В. Караџић истиче: „Послије *р* изговара се у овоме догађају [тј. кад сонанту *р* претходи неки сугласник] као *е*, н. п. *пред*, *преко*, *претопити*, *срећа*, *врећа*, *ждебета*, *јастребови*, и. т. д. Истина, да сам ја у Тршићу још у дјетињству слушао *рјечит*, *грјешник*, *грјешница*, али у Дубровнику и у Црној Гори говори се *грешник*, *грешница*” [Караџић: 302]. Облици са јаковском замијеном одлика су и језика Петра Првог [Остојић 1967: 87], а пронађени су и у *Причањима Вука Дојчевића* [Јовановић 2005⁶: 90]. Уз употребу ‘регуларног’ и Његошевом језику својственог ортографског лика *погрешка*, у првом издању *Луче микрокозма* регистрована је у два стиха и варијанта исте лексеме са графемом ‘ѣ’, која код Његоша у највећем броју

случајева има ортоепску вриједност [=је]. Р. Маројевић ту појаву тумачи руским ортографским утицајем, пошто су се у руском језику у то вријеме ријечи са коријеном *грѣх* писале са јатом, а с обзиром на неупоредиво већу фреквенцију ортографских ликова са графемом ‘е’ у ријечима са истим коријеном, Маројевић свуда реконструише ортоепску вриједност [е] [Маројевић: 19]. На исти начин би се могли посматрати и облици *грѣшени, грѣхота, сагрѣх* писани такође са графемом ‘ѣ’ у језику Петра Првог. Употребу јекавских облика *грјешник, грјешка, непогрјешив* у језику старијих писаца какви су Вук Врчевић и С. М. Љубиша можемо сматрати посљедицом повођења за вуковским узором, док облик *грјехова* из приповијетке Филипа Ковачевића може представљати и дијалекатски утицај. Међутим, исту појаву у језику Ч. Вуковића и, посебно, М. Ћиласа, не можемо доводити у везу са Вуковим правописом нити је можемо сматрати дијалекатским утицајем, јер у матичним говорима наведених писаца не постоје јекавски ликови ријечи са коријеном *грѣх*¹⁹. Преостаје нам једино да констатујемо да су се наведени писци, руковођени аналогијом према лексеми *грјех*, заправо огријешили о норму савременог српског језика²⁰.

2.2. Иако у највећем броју случајева у осталим основама *рѣ* иза консонанта даје *ре*, у нашем корпусу посвједочена су и три случаја са секвенцом *рје*:

(14) једино још окупаторска сила *спрјечава* да не потоне у хаос грађанског рата [Ћилас: 239]; одгонетање пословица и случајних *узрјечица* мудраца из Роваца [Ћилас: 249]. то је *најврједнија* савремена црногорска појава [Побједа, 30. III 2007: 13], од којих су опет 2 (*спрјечава* и *узрјечица*) ексцерпирана из Ћиласовог романа *Црна Гора*, а облик *најврједнија* је пронађен у дневном листу *Побједа*, у коме су, чак на истој страници, пронађени и регуларни ликови са *ре*:

(15) у правцу већег *вредновања* [Побједа: 13]; да се сљедеће издање усклади и *вреднује* према међународним стандардима [Исто: 13].

Ненормативна употреба *је*-рефлекса у наведеним ријечима ипак представља изузетак и сматрамо је посљедицом повођења за сродним основама у којима је дуго јат регуларно супституисано са *-ије-*.

¹⁹ Лексеми *грјехота* и *грјешник* регистроване су једино у говору источне Херцеговине [Пецо 1964: 57].

²⁰ Исп. мишљење Д. Петровића: „Ако се, међутим, и данас понегде сретне група *грје-*, онда се у књижевном језику мора посматрати или као дијалектизам или као неписменост” [Петровић 1975: 161].

3. Позиција *p* + кратко *ǰ*. — Уколико сонанту *p* не претходи консонант, јат у позицији иза овог гласа, према важећем правопису, супституише се групом *-je-*. Међутим, у народним говорима у Црној Гори, вјероватно под утицајем јекавског јотовања, које се управо на том простору најдоследније спровело, секвенца *p* + *ǰ* кратко дала је *pe*²¹, а јекавска варијанта као једина могућа забиљежена је у источнохерцеговачким говорима [Вушовић 1927: 9. и Пецо 1964: 57], док се у осталим говорима *je*-рефлекс среће само спорадично, и то углавном у ријечи *старјешина* (исп. т. 3.2.2.), која је у том облику позната и изван граница Црне Горе²² и, сасвим изузетно у прилогу *горје* (види поглавље 3.7.). Екавски рефлекс у секвенци *p* + кратко *ǰ* забиљежен је, наравно уз јекавски, и у говору Змијања [Петровић 1973: 222].

Насупрот стању у црногорским народним говорима, присуство јекавског рефлекса кратког јата у позицији иза сонанта *p* није страно старијим црногорским писцима²³. У језику Петра Првог констатована је досљедна јекавска замјена [Остојић 1976: 87], док је у Његошевом језику супституција ишла у правцу екавске замјене [Маројевић: 17–21]. С друге стране, С. М. Љубиша употребљава напоредо екавски и јекавски рефлекс, чак и у случајевима за које нема потврде у његовом матичном говору [Јовановић 2005⁶: 90], а код Марка Миљанова забиљежена је искључиво екавска супституција, са изузетком лика *старјешина* са двосложним рефлексом јата [Биговић: 52–53].

Због сукобљености норме и праксе у црногорским народним говорима, М. Стевановић констатује да писцима из највећег дијела Црне Горе није лако препознати када се употребљава екавска а када јекавска замјена, „јер се тамо мјесто кратког *ǰ* иза **p** увијек изговара **e**. Зато код писаца баш из тих крајева [...] наилазимо на **e** и у примјерима у којима се другдје изговара и у којима, према томе, треба писати **је**” [Стевановић 1953: 110]. Међутим, материјал који смо сакупили ипак показује да црногор-

²¹ Р. Маројевић претпоставља да је кратко јат у свим ијекавским говорима дало рефлекс *je*, да је потом *j* јотовало сонант *p*, који је касније депалатализован, те је тако добијен е-рефлекс иза овог сонанта, а појаву је-рефлекса у неким ијекавским говорима Маројевић сматра утицајем аналошких процеса [Маројевић: 17].

²² Нпр. у околини Прибоја [Ђуровић: 289] и у говорима србијанског Полимља [Николић: 241].

²³ Због чешће употребе јекавске замјене у језику старијих писаца, као и због присуства такве замјене и у неким претежно екавским екавским говорима (околина Прибоја) и њене високе фреквенције у западнијим штокавским говорима, М. Јовановић претпоставља да је секвенца *-pje-* архаизам, док би *-pe-* представљало иновацију [Јовановић 2005^а: 58].

ски писци у погледу дистрибуције рефлекса кратког јата иза сонанта *p* прате, мање или више досљедно, норму савременог српског језика.

3.1. У писању и изговарању гл а г о л а *горјети* и његових изведеница источнији штокавски говори разилазе се са нормом савременог српског језика, која прописује употребу је-рефлекса²⁴. Појава екавског рефлекса позната је и изван граница Црне Горе, биљежи је и Д. Петровић у говору Змијања [Петровић 1973: 222].

У нашем корпусу је-рефлекс посвједочен је у следећим примјерима:

(16) Те исте ноћи *изгорјела* је и караула [Н. Ковачевић, Извиријеч: 169]; из *недогорјелих* главања и нагомиланог пепела, пониче [Р. Перовић, Извиријеч: 250]; у прозору *горјела* је свјетлост [Лопичић: 348]; под њим су амбиси Мале Ријеке пуне *изгорјелих* камионских скерлета [Лалић С: 5]; *изгорјеше* му цигерице [Вуковић: 24]; или ће им гаће уз огањ *сагорјети* [Исто: 36]; Кућа ће ми пред самим очима *изгорјети* [Исто: 58]; *Сагорјеће* Савнин дом [Исто: 58]; Као да ми се смучи од задаха бензина и *нагорјелине* [Исто: 59]; *Изгорјеће* ми кућа [Исто: 59]; а брада нажута, *нагорјела* [Исто: 60]; Но та *прегорјелост* није била и тупост [Ђилас: 66]; Жене често и лако остваре љубави које су као дјевојке *прегорјеле* [Исто: 130]; цигарета је, *догорјевши*, опрљила кожу [Исто: 150]; У тој ношњи, отежалој и *разгорјеној* златним везовима [Исто, 307]; И градић се изјутра будио њом – мирисом врелих сомуна и *нагорјелих* шећерпара [Исто: 310]; онога дана када је *изгорјела* кућа Јована Грујичина [Команин: 27]; Пелиновљани пуне утробу клачнице да би *сагорјели* камени волат [Исто: 49]; али је нијесу *изгорјеле* [Исто: 112]; како је црква Светога Николе (...) два пута *горјела* [Исто: 113]; кућа му је *изгорјела* [Исто: 115]; Кућа Обрада Вукова *горјела* је два пута [Исто: 120]; Куће *сагорјеше!* [Исто: 130]; Пепео се ствара од *сагорјелог* дрвета [Исто: 144]; Баба Јегда би у мом сну *сагорјела* Вукосаву [Исто: 159]; Пелиновљани су се уплашили да ће пшеница (...) *сагорјети* [Исто: 163]; Чинило се да ће куће *изгорјети* [Исто: 163]; Небо Пелинова је *горјело* [Исто: 165]; када су *горјеле* куће у Пелинову [Исто: 180]; Куће би биле *догор-*

²⁴ Лингвисти који су се подробније бавили питањем ијекавске норме сматрају неоправданим правописно рјешење које се тиче супституције кратког јата иза сонанта *p* групом *-je-*. Тако се нпр. Ј. Вуковић [Вуковић 1934: 176–180] и П. Сладојевић [Сладојевић: 302–304] залажу искључиво за екавску замјену јата, док Б. Остојић наводи да би ликове *горети*, *изгорети*, *прегорети*, *окорети*, *рећи* те-ребало санкционисати као једине, а јатовске дублете оставити у лексемама *старешина/старјешина*, *речник/рјечник*, *речит/рјечит*, *решење/рјешење*, *решавати/рјешавати*, *коренит/корјенит* [Остојић 1995: 17].

јеле [Исто: 180]; три звијезде *прогорјеле* небеску капу [Исто: 183]; суша је *сагорјела* и лист и траву [Мијушковић: 40]; Сијевале су, *горјеле* [Исто: 52]; *Разгорјела се*: на огњишту је читав дрвљаник [Исто: 62]; Имао сам срце, иако је *сагорјело* [Исто: 81]; *Разгорјела се* ватра [Исто: 115]; Бадњаци *прегорјели* [Исто: 118]; Тона сијена *изгорјела* у Шипчанику [*Побједа*, 30 III 2007: 32].

Регистровали смо и случајеве у којима је у глаголу *горјети* јат супституисано е-рефлексом:

(17) на три године прије но је Црмница *горела* [Јововић, Извиријеч: 116]; те му сиромаху *изгоре* кућа [Исто: 123]; кад су Турци *горели* Црмницу [Исто: 124]; јер је половина *прегорела*, те је Спасоје ону *изгорелу* половину поправио [Миљанов, Извиријеч: 214]; кад је чуо и видио да *изгореше* Кучи [Исто: 220]; виђе да је *догорело* до ноката [Р. Перовић, Извиријеч: 263]; као двије *догореле* воштанице [Исто: 270]; У пригратку је *горела* свијећа [Лопичић: 37]; није *горела* свијећа [Исто: 50]; њему је *горело* у души [Исто: 55]; жбуње около *горело* је у сунцу [Исто: 58]; Из његових црних очију, које су *гореле* пуне ватре [Исто: 90]; Велике женске очи *гореле* су пред њим [Исто: 294]; Вала све могу *прегорети* што смо продали [Исто: 373]; *горели* су огњеви [Исто: 446]; сладуњав кад *изгорелог* сијена [Лалић ПС: 36]; Пошли су путељком (...) међу *огорелим* пањевима [Исто: 43]; кућа му је *изгорела* [Исто: 86]; Наоколо крчевине с *огорелим* пањевима [Исто: 133]; *сагореће* нам село због њега [Исто: 156]; за њега *изгоресмо* ка будале [Исто: 208]; Сјетиће се, ваљда, неко да смо за њега *изгорели* [Исто: 208]; па им људска *погорела* [Исто: 251]; његов немир *догоре* [Исто: 267]; *Изгореле* су [Исто: 273]; наћве су *изгореле* заједно с кућом [Исто: 286]; врана јој коса на честим таласима *горела* бакрено [Ћилас: 130].

Можемо констатовати да старији писци, када је у питању дистрибуција рефлакса кратког јата у глаголу *горјети* и ријечима изведеним од њега, остају, мање или више, вјерни својим матичним говорима — сви се, осим Н. Ковачевића, опредјелују за екавски рефлекс, а сам Ковачевић, будући да припада зони источнохерцеговачких говора, у којима се очувао јекавски рефлекс кратког јата иза *p* [Пецо 1964: 57], употребљава секвенцу *pje*. Радован Перовић, такође Херцеговац, напоредо користи ликове са екавском и јекавском замјеном јата. Од писаца који су стварали у другој половини 20. вијека, када је правописна норма већ учвршћена, једино Лалић користи екавски рефлекс, док писци који су из истог краја — Ч. Вуковић и М. Ћилас — руковођени нормом, пишу *горјети*, *прегорјети* и сл. Само јекавску замјену јата нашли смо и у романима Ж. Команина и Вл. Мијушковића.

3.2. Од ријечи у вези са придјевом *стар* колебљивост у погледу супституције јата испољава се у глаголима *остарјети*, *застарјети* и сл., као и у именици *старјешина*. Правопис и овдје прописује само јекавске ликове.

3.2.1. Истраживачи језика старијих писаца не наводе потврде ни за један од облика глагола посталих од придјева *стар*. Стиче се утисак да су ови глаголи слабо заступљени како у црногорским говорима, којима је, по свој прилици, пријемчивији облик *старати*, *остарати* [Пижурица: 69] или *старити* [Вуковић 1938/38: 16], тако и у језику писаца са ових простора. У у нашој грађи забиљежен је мали број примјера:

(18) уз подршку пет-шест *застарјелих* Де Банжових топова [Ћилас: 70]; поткопава *остарјелу* и многонационалну монархију [Исто: 84]; лик његове супруге Јоване, окоште и прерано *остарјеле* [Исто: 260]; чешка ријетку браду на исушеном и *остарјелом* лицу [Команин: 84]; рукопис већ *остарјелог* чувеног војводе [Ч. Вуковић: Предговор, Извиријеч: 7]; коришћење *застарјелих* технологија [Дан, 4. IV 2007: XVII];

Ако је и био, та је кривица *застарела* [Јалић ПС: 225]; Можда је била *застарела* [Исто: 225].

Наведени материјал показује да црногорски писци чешће користе нормативни јекавски лик, који је регистрован у романима Милована Ћиласа (са 3 потврде) и Ж. Команина (1 потврда), као и у Вуковићевом предговору зборнику *Извиријеч* и у језику дневне штампе. Двије потврде за екавску варијанту глагола *застарјети* ексцерпиране су из приповиједака М. Лалића.

3.2.2. Истраживачи црногорских и херцеговачких народних говора свједоче да се јекавски рефлекс кратког *ѣ* иза сонанта *р* још чува, наравно уз чешћи екавски, у лексемама *старјешина* и *старјешинство*²⁵, у којима је, према мишљењу М. Пешикана, проблем нешто другачији, јер је старији облик био *старѣјшина*. Наведене именице у лику *старјешина* у ограниченом броју примјера познате су и претежно екавским говорима србијанског Полимља [Николић: 241], док је, опет, екавска варијанта *старешина* забиљежена и у западнијим штокавским говорима, какав је

²⁵ У Никшићкој Жупи [Вушовић 1927: 9] и у говору источне Херцеговине [Пецо 1964: 57] лик *старјешина* је доминантан, а уз чешћи облик *старешина* забиљежен је и у средњекатунско-љешанским говорима [Пешикан: 104], у говорима околине Колашина [Пижурица: 69] и сјеверним говорима Црне Горе [Бојовић: 216], затим у говору Пиве и Дробњака [Вуковић 1938/39: 16]. Иста лексема забиљежена је и са ликом *старијешина* у источноцрногорском дијалекту [Стевановић 1935: 23].

нпр. говор Змијања [Петровић 1073: 222]. Јекавски лик посвједочен је и у Његошевом језику [Вушовић 2004: 42], док је код Љубише [Јовановић 2005⁶: 90] и М. Миљанова [Биговић: 53] констатована колебљивост између екавског *старешина* и двосложног ијекавског лика *старјешина*, познатог и источноцрногорском дијалекту [Стевановић 1935: 23].

Грађа којом располажемо, и овога пута, показује превласт нормативног јекавског рефлекса:

(19) када се *старјешина* примаче [Јововић, Извиријеч: 120]; Причаше ми једном приликом њихов *старјешина* [Иванишевић, Извиријеч: 142]; *старјешине* и старији стишавали су народ [Исто: 145]; Сам није могао да се смири те се упуту *старјешини* [Лалић ПС: 197]; онда се чује и глас четничког *старјешине* [Исто: 254]; Раскол и страсти су најдубљи међу *старјешинама* [Ћилас: 13]; нарочито код обичног војника и нижег *старјешине* [Исто: 16]; У бици на Мојковцу су и војници и *старјешине* осјећале ту срећну и поуздану руку [Исто: 16]; којег је добро познавао и као човјека и као *старјешину* [Исто: 25]; уколико су их војне *старјешине* водиле [Исто: 26]; *Старјешине* нијесу биле толико изненађене [Исто: 30]; почео је да се ствара *старјешински* кадар [Исто: 41]; био је недаровит и брзоплет *старјешина* [Исто: 67]; *старјешине* батаљона наступају пред јединицом [Исто: 78]; то је Наса обавезало да наслијеђену вјерност претвори у личну оданост *старјешини* [Исто: 263]; Ето шта се ради пред вама *старјешинама* [Исто, 271]; па му је можда криво што јабанац, макар и *старјешина*, посједује женску његове вјере [Исто: 286]; Нашавши се са својим ратним *старјешином* [Исто: 295]; Јави се *старјешини* [Мијушковић: 67]; Разредне *старјешине* на форуму [Дан, 4. IV 2007: XI-II]: биће организована радионица разредних *старјешина* [Исто: XIII].

што ме паклени цар (...) признаде за свога *старешину* [Ђ. Перовић, Извиријеч: 68]; А све је то до забита, до *старешине* [Н. Ковачевић, Извиријеч: 155]; кад су *старешине* и прваци народни оставили Достиниће [Исто: 161]; за какву случајну потребу Књажеву или каквога *старешине* [Јовићевић, Извиријеч: 179]; *Старешина* перјанички зваше се капетан [Исто: 180]; по реду и *старешинству* кренуше за старим Машутом [Р. Перовић, Извиријеч: 250]; треба да дође он, старији брат, који је (...) ковач и *старешина* куће [Лопичић: 370]; покушавајући да избега *старешину* [Лалић ПС: 80]; Од свих четничких *старешина* [Исто: 87]; од својих *старешина* и официра [Исто: 300]; смјена ранијих *старешина* [Ћилас: 20].

На основу прегледа грађе, можемо констатовати да се старији писци углавном приклањају у народним говорима чешћем лику *старешина*, док млађи користе нормативни лик *старјешина*, при чему су једино

у Лалићевом језику видна колебања између ова два лика. Јекавска замјена регистрована је и у црногорској дневној штампи.

3.3. Екавски рефлекс јата у глаголу *закорјети* намјесто нормативног јекавског посвједочен је са 2 примјера у Лалићевом језику, док код других нисмо нашли ову лексему. Насупрот томе, исти писац *продје* *окорјели* пише са јекавском замјеном јата:

(20) Погледа лица блиједа и *закорела* [Лалић ПС: 210]; Напунила се брада брашна, а крв, па се *закорело* [Исто: 290];

Таквим тоном говорили су само „*окорјели* комунисти” [Лалић С: 15]; С муком су се ослобађали кабаница *скорјелих* од леда [Лалић ПС: 196].

3.4. Паралелна употреба екавске и јекавске замјене старог вокала јат везана је и за глагол *рјешавати* и за ријечи изведене од њега [Остојић 1995: 17]. Наравно, норма предвиђа употребу *је*-рефлекса, али у црногорским народним говорима, у мјери у којој се у њима појављују ријечи *решење*, *решавати* и сл., у употреби је екавска варијанта [Јовановић 2005^в: 85]. Ипак, црногорски писци у највећем броју случајева употребљавају нормативне ликове *рјешење*, *рјешавати*, *нерјешив*:

(21) морало се измислити друго *рјешење* [Лалић ПС: 182]; *Рјешења* његових битака су веома једноставна [Ђилас: 15]; За таква *рјешења* треба имати нарочити дар [Исто: 15]; једино могућно *рјешење* за његову земљу и идеале [Исто: 18]; Зеленаши су били (...) склони и другим *рјешењима* [Исто: 268];

овај спор је стварност која *рјешева* судбину његову [Ђилас: 13]; парламентарна демократија – *рјешава* све [Исто: 40]; Али се није *рјешавао* да га припита [Исто: 126]; не може тако крупна принципска питања *рјешавати* на тај начин [Исто: 135]; ту се обично састају кад имају нешто да *рјешавају* [Мијушковић: 36]; дотада је знао капетана само са неколико састанака гдје су *рјешавали* спорна питања [Исто: 105];

отпочели су љуту, *нерјешиву* битку [Ђилас: 210]; распра, *нерјешива* и кад је била огорчена [Исто: 215].

Екавски лик забиљежен је свега два пута, и то у глаголу *решавати*, код Лалића (који паралелно употребљава именицу *рјешење*) и Лопичића:

(22) Као да се ствари *решавају* плувањем [Лалић ПС: 130]; Тешко се *решавам* [Лопичић: 206].

У дневној штампи у употреби су искључиво облици *рјешење* и *рјешавати*. Наводимо само неке од примјера:

(23) Нови предлог има три *рјешења* [Побједа, 30 III 2007: 2]; *Рјешење* за Косово треба да гарантује стабилне и трајне односе [Исто: 4]; Алтернативно *рјешење* СЛ је „Онамо, онамо” [Вијести, 2. IV 2007: 2]; тре-

ба наћи *рјешења* за побољшање стања [Исто: 5]; убудуће ће морати да имају *рјешење* [Исто: 22]; залаже се за „средње *рјешење*” [Дан, 4. IV 2007: 10]; грађанима нуде *рјешење* [Исто: 14];

За *рјешавање* питања несталих лица [*Побједа*, 30 III 2007: 2]; у току трајања *рјешавања* косовског питања [Исто: 4]; скраћење и прецизирање у којима се *рјешавају* захтјеви за визе [*Вијести*, 2. IV 2007: 6]; Они траже (...) *рјешавање* статуса фирме [Исто: 21]; како се *рјешава* ситуација са Косовом [Дан, 4. IV 2007: 5]; на квалитетан начин *рјешава* систем одвођења отпадних вода [Исто: 15].

3.5. Ни нормативно рјешење везано за компаратив *п р и д ј е в а р и ј е дак* не слаже се са праксом у црногорским народним говорима, у којима је забиљежен само облик *ређи* [Јовановић 2005^в: 85]. Насупрот томе, говори србијанског Полимља, који су претежно екавски, под утицајем аналогичности према *риједак* чувају и облик *рјеђи* [Николић: 241].

Примјери којима располажемо свједоче да се у Црној Гори у погледу рефлекса кратког јата у компаративу *рјеђи* не слажу говорна и писана ријеч. Наиме, у језику црногорских писаца нашли смо само јекавске ликове:

(24) Али се том титулом служио *рјеђе* [Ђилас: 18]; Све *рјеђи* су биле главари [Исто: 22]; него се оно разбуктавало уколико су се *рјеђе* виђали [Исто: 44]; *рјеђе* је трептао и спорије мрдао брковима [Исто: 219]; А сваком од њих је све *рјеђе* и све жешће падала на ум властита несрећа [Исто: 255]; Послије рата Крстиња се крстила *рјеђе* [Команин: 64]; који су се чешиће или *рјеђе* оглашавали својим радовима [Ч. Вуковић: Предговор, Извиријеч: 7].

С друге стране, регистрован је само лик *разређивати* и то код Лопичића: види се и рука како мирно *разређује* хљеб [Лопичић: 399]. Да напоменемо, новија верзија Правописа Матице српске уз јекавски облик *разрјеђивати* допушта и употребу екавског лика [Правопис²2003: 30].

3.6. Проблем у вези са суспституцијом јата у изведеницама од *и м е н и ц а р и ј е ка* и *р и ј е ч* унеколико је сложенији, јер се у појединим облицима осим јекавског и екавског рефлекса среће и двосложни ијекавски. Насупрот норми, која понегдје прописује употребу дублетних ликова (нпр. присвојни придјеви и од *ријеч* и од *ријека* су *ријечни* и *рјечни*, деминутив од *ријеч* — *ријечца* и *рјечца*), црногорски народни говори су у приличној мјери унифицирани — у њима је заступљен само екавски рефлекс: *речит*, *речица*, *речник*, *Речине* [Јовановић 2005^в: 85].

3.6.1. Деминутив од именице *ријеч* према Правопису из 1960. пише се са двосложним рефлексом јата — *ријечца* [Правопис 1960: 671], док Ј. Вуковић у *Правописним правилима* [Вуковић 1949: 71] и М. Стевано-

вић у нормативној граматици и у раду посвећеном „спорним” јекавизмима наводи само облик са *је*-рефлексом — *рјечца* [Стевановић ³1975: 93. и Стевановић 1953: 119]. Нови правопис Матице српске, међутим, дозвољава употребу оба наведена лика [Правопис ²2003: 253].

У језику писаца из Црне Горе регистровани смо по један примјер за обје варијанте, а лик *речца* нисмо забиљежили:

(25) ево вам предсмртну *ријечцу* дајем [Лалић С: 90];

Одлазила је због тога сама, баш у тренутку кад би он то без *рјечце* пожелио [Ђилас: 286].

Глагол *спорјечкати се*, односно глаголска именица *рјечкање*, у нашем корпусу посвједочени су само са јекавским ликом:

(26) кад се *спорјечка* с тобом [Вуковић: 21]; Да, било је *рјечкања*, неспоразума [Ђилас: 92].

Нормом предвиђени облик *рјечник* нисмо забиљежили у језику писаца код којих смо пратили употребу рефлекса вокала *ѓ*. Једино је посвједочен, и то са једним примјером, лик *речник*, који се нашао у наслову додатка на крају романа Ж. Команина:

(27) *Речник* мање познатих ријечи [Команин: 197].

Једина потврда за именицу *нарјечје* забиљежена је у језику дневне штампе:

(28) огромна већина грађана говори једним језиком који је тренутно нормиран једино као српски језик ијекавског *нарјечја* [Вијести, 2. IV 2007: 2].

Сложенице *противрјечност*, *противрјечје*, *противрјечити* са јекавским рефлексом јата пронађене су у неколико примјера код М. Ђиласа:

(29) Старац очито није у тим својим ријечима видио нејасноћу. Али Милош јесте. А капетан — *противрјечност* [Ђилас: 216]; управо мозга све чешће кидан различитим *противрјечним* осјећањима [Исто: 227]; чак и ако би се уклониле конкретне тешкоће и *противрјечја* [Исто: 237]; Отклањање тешкоћа и *противрјечја* [Исто: 237];

То је *противречило* не толико његовим ријечима [Исто: 313], а последњи наведени примјер са екавском замјеном јата можемо сматрати ауторовим превидом, с обзиром на то да је, према напомени приређивача, Ђилас накнадно ијекавизирао текст.

3.6.2. Деминутив од именице *ријека* у нашем корпусу посвједочен је са јекавским ликом *рјечица*:

(30) Није се могао наситити ливада украј бистре *рјечице* [Ђилас: 23]; њихове патроле су се чаркале с црногорски по Лепенцу, долини и *рјечици* [Исто: 27]; често би га (...) наносио пут на њихову колибу крај *рје-*

чице [Исто: 138]; кад је почињао да пеца и открива *рјечице* са пастрмкама [Исто, 138]; док крчевина није ударила у камено брдо и валове *рјечице* [Исто: 140]; Опажала је сваку промјену у жубору *рјечице* [Исто: 140]; Могао се провући уз *рјечицу* [Исто: 142]; поврати се низ *рјечицу* [Исто: 142]; чувши заглушено шаптање *рјечице* [Исто: 149]; потоци и *рјечице* су жуборили заглушено [Исто: 280]; То је у њему текла *рјечица* [Исто: 281]; Сада је стадион направљен (...) крај *рјечице* Бистрице [Команин: 34/35]; *Рјечице* око Никшића теку од истока на запад [Исто: 36]

Кад су (...) стигли на мостић *речице* [Ћилас: 115]

Лик *речица* у примјеру нађеном опет код Ћиласа и овдје посматрамо као случајни превид аутора, с обзиром на то да је у свим осталим случајевима код Ћиласа посвједочена јекавска варијанта.

Присвојни придјев од исте именице забиљежен је само једанпут, и то са јекавским ликом, а ексцерпиран је из дневног листа *Вијести*:

(31) Ђорђевић је свој иметак увећао након куповине зграде Југословенског *рјечног* бродарства [*Вијести*, 2. IV 2007: 4].

Преглед нашег корпуса показује да је у језику црногорских писаца доминантан јекавски рефлекс у изведеницама од именица *ријеч* и *ријека*. Уз усамљени примјер *речник*, екавски лик је посвједочен једино у топониму *Речине* (И Добрана из *Речина* је међу мртвима на Мојковцу препознала свог мужа Радоја [Ћилас: 89]) и етнониму *Равноречани* (*Равноречани* пођоше напријед [Лалић ПС: 218]).

3.7. Континуант кратког јата у прилогу *горе*, који је по поријеклу некадашњи локатив именице *гора* [Белић: 314], у књижевном језику јесте *-е-*, а тако је и у већини црногорских народних говора [Јовановић 2005¹: 56]. Присуство облика *горје* констатовано је у говорима источне Херцеговине [Вушовић 1927: 9; Пецо 1964: 57], као и у селу Вражегрмци у Бјелопавлићима [Ћупић: 27] и у пјешивачком говору [Петровић 1967: 162], док се у Пиви употребљава једино као узвик при тјерању стоке [Вуковић 1938/39: 17]. Присуство лика *горје* и данас је живо у црногорским говорима источнохерцеговачког типа, и то у оним селима која су ближа херцеговачкој граници. Ми смо га чули у Бањанима (село Сомина), а спорадично је присутан и у говору старијих Голијана.

Једини примјер са ликом *горје* у нашој грађи:

(32) Мало граје, чујем, било је *горје* у вас [Н. Ковачевић, Извиријеч: 169] –

ексцерпиран је из приповијетке Новице Ковачевића, који је поријеклом, а и већим дијелом живота био везан за Грахово, те стога и не чуди присуство лика *горје* у његовој прози.

4. Закључак. – У изведеницама са *прѣ-* црногорски писци употребљавају и двосложни и једносложни рефлекс намјесто некадашњег дугог *ѣ*, с тим што је примјетна тенденција истискивања ликова са *-ије-* у корист оних са *е-*рефлексом. Двосложна замјена стабилна је једино у именицама које су изгубиле везу са мотивним глаголом, па се у њима некадашњи префикс *прѣ-* интегрисао са основом, те се данас и не осјећа као префикс (исп. *пријеклад*). Двосложна замјена нешто је чешћа од једносложне једино у именици *пријекор* и у глаголу *пријећи*, док се *-ије-* у осталим случајевима јавља само спорадично. Превласт екавских ликова у језику писаца из Црне Горе може се тумачити као посљедица утицаја народних говора, а и норма савременог српског језика показала се еластичнијом када су у питању изведенице са *прѣ-*, па у већини случајева допушта употребу дублета.

У позицији консонат + *р* + кратко *ѣ* црногорски писци у највећем броју случајева користе нормом предвиђене, а и народним говорима својствене, екавске ликове. Одступања су, и то само код неких писаца, везана за супституцију јата у коријену *грѣх*, а тумачимо их повођењем за Вуковим правописним рјешењима или утицајем источнохерцеговачких говора у језику старијих писаца, док појаву *грјешка*, *непогрјешив*, *грјешан* код М. Ђиласа и Ч. Вуковића, који напореда са овима користе и регуларне екавске ликове, сматрамо кршењем норме, будући да ликови са *је-*рефлексом нису одлика говора средине из које су потекли.

И у погледу репартиције рефлекса кратког јата иза *р* на почетку ријечи или иза вокала нормативна рјешења надвладала су дијалекатску ситуацију. Старији писци, који су стварали прије учвршћивања норме, ослањају се на своје матичне говоре, у којима је у овој позицији присутан *е-*рефлекс. Појава јекавског рефлекса регистрована је једино код неких старијих писаца из источнохерцеговачке говорне зоне у којој је, према истраживањима извршеним почетком и средином 20. вијека још увијек била жива употреба *је-*рефлекса, чак и у оним случајевима које норма није прихватила, као што је нпр. прилог *горје*. Након учвршћивања ијекавског стандарда у другој половини 20. вијека, црногорски писци се чешће опредјељују за нормативно *-је-*, поготову у лексемама које су књишког поријекла: *остарјети*, *окорјели*, *закорјели*, *рјешење*, *рјешавати*, *рјећи*, *рјечца*, *рјечни*. Једино је нестабилна ситуација рефлекса кратког јата у глаголу *горјети* и његовим дериватима, мада се, како је наше истраживање показало, и у овом случају црногорски писци прије опредјељују за нормом предвиђене јекавске ликове.

ЛИТЕРАТУРА

- [БЕЛИЋ] Белић, А.: *Историја српског језика*, Изабрана дела, књ. 4, Београд, 2006.
- [БИГОВИЋ] Биговић-Глушица, Р.: *Језик Марка Миљанова*, Културно-просвјетна заједница Подгорице, 1997.
- [БОЈОВИЋ] Бојовић, Д.: „О неким рефлексима ‘јата’ у сјевероцрногорским говорима”, *Зборник радова са научног скупа „Живот и дјело академика Михаила Стевановића”*, ЦАНУ, 2002, 213–218.
- [ВУКОВИЋ 1938/39] Вуковић, Ј.: *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог, књ. XVII, Београд, 1938/1939, 1–113.
- [ВУКОВИЋ 1934] Вуковић, Ј.: „Горјети или горети у књижевном језику ијекавског наречја”, *Наш језик*, II, св. 6, 1934.
- [ВУКОВИЋ 1949] Vuković, J.: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika*, Svjetlost, Sarajevo, 1949.
- [ВУШОВИЋ 1927] Вушовић, Д.: *Диалект источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, књ. III, Београд, 1927, 3–70.
- [ВУШОВИЋ 2004] Вушовић, Д.: *О Његошевом језику*, Октоих, Подгорица, 2004.
- [ЂУРОВИЋ] Ђуровић, Р.: *Рефлекси јата у околини Прибоја*, СДЗБ, XXVI, 1980, 235–319.
- [ЈОВАНОВИЋ 2005^а] Јовановић, М.: *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2005.
- [ЈОВАНОВИЋ 2005^б] Јовановић, М.: „Дистрибуција старог вокала јата и сродне појаве у ‘Причањима Вука Дојчевића’ С. М. Љубише и паштровском говору”, *Гласник Одјељења умјетности*, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 81–106.
- [ЈОВАНОВИЋ 2005^в] Јовановић, М.: „Екавски рефлекс јата у црногорским народним говорима и књижевном језику”, *Шести лингвистички скуп „Бошковићеве дани”*, Зборници радова, бр. 75, ОУ књ. 23, Подгорица, 2005, 83–89.
- [ЈОВАНОВИЋ 2005^г] Јовановић, М.: „Стални и повремени екавизми у слоговима са кратким јатом у црногорским говорима”, *Ријеч*, XI/1–2, 2005, 55–74.
- [КАРАЦИЋ] Karadžić, V. St.: „Главна pravila za južno narječje”, *Gramatički i polemički spisi, knj. III*, Beograd, 1896, 301–303.
- [МАРОЈЕВИЋ] Маројевић, Р.: „Реконструкција рефлекса јата у критичком издању Горског вијенцаа”, *Српски језик*, VII/1–2, Београд, 2002, 5–65.
- [МИЛЕТИЋ] Милетић, Б.: *Црмнички говор*, СДЗБ, IX, Београд, 1940, 211–663.
- [НИКОЛИЋ] Николић, М.: *Говори србијанског Полимља*, СДЗБ, XXXVII, 1991.
- [ОСТОЈИЋ 1976] Остојић, Б.: *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград, 1976.
- [ОСТОЈИЋ 2000] Остојић, Б.: „О ‘екавизмима’ ијекавског изговора”, *Речник (и) јекавизама српског језика*, прир. Б. Остојић и Д. Вујичић, ЦИД, Подгорица, 2000, 33–46.
- [ОСТОЈИЋ 2003] Остојић, Б.: „Рефлекси гласа јата у језерско-шаранском говору”, *О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2003, 253–266.

[ОСТОЈИЋ 1995] Остојић, Б.: „Спорни /и/јекавизми и њихова колебања у норм српског стандардног језика”, *Ријеч*, I/1, Никшић, 2005, 7–29.

[ПЕТРОВИЋ 1967] Петровић, Д.: „Неке вокалске и консонантске карактеристике пјешивачког говора”, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад, књ. X, 1967, 161–169.

[ПЕТРОВИЋ 1973] Петровић, Д.: *О говору Змијања*, МС, Нови Сад, 1973, 222.

[ПЕТРОВИЋ 1975] Петровић, Д.: „О судбини групе *рј* и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVIII/1, 1975, 157–164.

[ПЕЦО 1964] Пецо, А.: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ, XIV, 1964.

[ПЕЦО 1977] Пецо, А.: „Судбина кратког *ѣ* иза р у ијекавским говорима штокавског дијалекта”, *ЈФ*, XXXIII, 1977, 247–264.

[ПЕШИКАН] Пешикан, М.: *Староцрногорски средњекатунски и њешански говори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XV, Београд, 1965.

[ПИЖУРИЦА] Пижурица, М.: *Говор околине Колашина*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1981.

[ПРАВОПИС 1960] *Правопис српскохрватског књижевног језика*, МС–МХ, Нови Сад–Загреб, 1960.

[ПРАВОПИС ²2003] *Правопис српског језика (школско издање)*, МС–Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад–Београд, ²2003.

[СЛАДОЈЕВИЋ] Сладојевић, П.: „О рефлексу краткога *ѣ* иза р у књижевном језику јужнога изговора”, *Наш језик*, књ. IX, св. 7–10, 1959, 302–304.

[СТАНИЋ] Станић, М.: *Ускочки говор I*, СДЗБ, XX, 1974.

[СТЕВАНОВИЋ 1935] Стевановић, М.: *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, књ. XIII, Београд, 1935, 1–128.

[СТЕВАНОВИЋ 1953] Стевановић, М.: „Неки спорни јекавизми”, *Стварање*, 3, г. VIII, 1953, 108–119.

[СТЕВАНОВИЋ ³1975] Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, ³1975.

[ЋУПИЋ] Ћупић, Д.: *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ, XXXIII, 1977.

Ања ЈАЊУШЕВИЧ

ДИАЛЕКТНОЕ И НОРМАТИВНОЕ В ЯЗЫКЕ ПИСАТЕЛЕЙ ЧЕРНОГОРИИ (ПРОБЛЕМА ЗАМЕНЫ ГЛАСНОГО ЈАТ)

Резюме

В работе исследуется замена древнего гласного јат в положении после плавного *р*, а именно в приставке *прѣ-* и в группе звуков *р* + краткое *ѣ*, в языке черногорских писателей, творивших в конце 19 в. и в течение 20 в. Исследование показало, что народные говоры, а частью и орфографические решения В. Ст. Караджича, повлияли на употребление рефлекса јат в языке писателей раннего периода, в то время как писатели позднего периода, в большей или меньшей степени, приклоняются

нормам современного сербского языка. Больше всего отступлений по отношению к Орфографии, изданной в 1960 г., зарегистрировано в существительных, образованных с помощью приставки *прѣ-*, но современная норма показывает гибкость и допускает параллельное употребление форм с *-ије-* и *e-*рефлексом. Краткое *ѣ* после сонанта *p* в большинстве случаев заменяется группой *-је-*, а *e-*рефлекс, характерный для народных говоров, отмечен у писателей раннего периода, в то время как писатели позднего периода, в основном, используют нормативные формы.

